

Anyanyelv és kultúra

Tisztelt Kollégák! Kedves Diákok!

Áldás, békesség!

Előadásom két fontos fogalmat: *anyanyelv* és *kultúra*, s ezek egymáshoz való viszonyát járja körül.

A nyelv mint fogalom sokféleképpen értelmezhető. Egyfelől mint a mindennapi kommunikációhoz szükséges eszköz, jelrendszer, egy közösségnek megegyezésen, hagyományon, hagyományozódáson alapuló praktikus eszköze. Részesei vagyunk egy egyezménynek, amely kimondatlanul hat és érvényesül egy közösségben.

De nemcsak ennyi: nyelvünkben őrizzük őseink gondolkodásmódját, ezzel együtt azt a ránk hagyományozott sajátos kultúrát, amely a nyelvhez, az anyanyelvhez szorosan kötődik. Nyelvünkben benne van népünk múltja, jelene, jövője.

Juhász Ferenc így ír a teremtő nyelvről:

„Én: teremtő nyelvemmel népem jövőjét adom. Mert nemcsak a dolgok teremtik az én szavaimat, de az én szavaim (és új építésű szavaim) is teremtik a dolgokat: új létezőket teremtenek, homályok hártáját tépik le, titkok burkolatait bontják föl”.

Bizonyos fogalmi rendszerek, nyelvi elemek megőrződnek a nyelvben, mégis a nyelv – természetéből adódóan – állandóan változik. Új szavak, kifejezések jelzik, hogy megváltozik a nyelvet beszélő közösség környezete, társadalmi berendezkedése. Minden új szó létrejötténél számos kulturális hatás is megfigyelhető. Láttatható ez magyar nyelvünk történetében is: amikor bizonyos népekkel találkoztunk, együtt éltünk, óhatatlanul hatottunk egymás nyelvi rendszerére, ezért van a nyelvünkben sok alán, török, szláv, német jövevényszó, s ezért érezzük most, a XXI. század elején sokszor idegenes hangzásúnak nyelvünket, mert az az információs társadalom, amely körülvesz eszközeivel, hatásaival, elsősorban az angolszász kultúrát hozza magával. Ne feledjük: mi magunk is részesei vagyunk a nyelvtörténetnek. Hiszen ebben az állandóan változó rendszerben a mi korunk csak egy etap, csak egy lépcsőfok.

Nyilassy Baláznak 1996-ban jelent meg egy kötete *A szó társadalmi lelke* címmel. Az irodalom nyelviségét vizsgálja ugyan tanulmányaiban, de ez a mteaforikus cím minden nyelvi megnyilatkozásnak lényege. A nyelv és a társadalom egymást feltételező módon függ össze. Egy erdélyi nyelvész fogalmazott ekképen: *„a nyelv társadalmisága épp annyira természetes, mint a társadalom nyelvisége”.* Nyelvi hovatartozásunkat társadalmi hovatartozásunk szabja meg.

Az egyik legérdekesebb nyelvtudományi elmélet egy amerikai kutató, Edward Sapir gondolatai nyomán megalkotott, majd tanítványától, Benjamin Lee Whorf-tól továbbgondolt hipotézis, mely szerint nemcsak nyelv és társadalom, hanem nyelv és

kultúra között is szoros összefüggés van. A nyelv mint rendszer, mint eszköz mögött és azzal együtt létező környezeti-kulturális együttműködések, hagyományaink és mindennapjaink véleményük szerint szoros kapcsolatot mutatnak.

De mi a kultúra? A fogalom sokféleképpen értelmezhető. Egyenlő a művelődéssel, a műveltséggel? Immanuel Kant, a felvilágosodás korának német filozófusa szerint a kultúra az elvontabb erkölcsi-szellemi épülés-nemesedés eredményének magasabb rendű eszméje. A kultúra fogalmát felfoghatjuk az emberi alkotások teljességeként, így – a Bibliára is utalva – az Istentől kapott lehetőség emberi alkotása, a nyelv is része kultúránknak. Sapir és Whorf hipotézise szerint kultúránk része az is, amit egy embernek birtokolnia kell ahhoz, hogy megoldja a mindennapi élet feladatait. Érdeemes elgondolkodnunk József Attilának a többoldalú közelítéssel megfejtendő versén.

A kultúra

A virág elfáradt már szagosodni.

Unta,

hogy mifénének tettük asztalunkra.

S igyekezett árnyékot vetni,

nagyobbat,

mint a kertben

s elfáradt, mikor nem néztünk oda.

De észrevettem.

A különféle értelmezések summájaként megfogalmazhatjuk: a kultúra komplex egész, magában foglalja a tudást, a hitet, a művészetet, az erkölcsöt, a törvényt, a szokást, és minden képességet, illetve sajátoságot, amelyre az ember a társadalom tagjaként szert tesz.

A nyelv, a szó, az ige, az értelem, a gondolkodás egymással összekapcsolódó fogalom. János evangéliuma így kezdődik: „*Kezdetben vala az Íge, és az Íge vala Istennél, és Isten vala az Íge.*”. A szó Sylvester János XVI. századi bibliafordításában így magyarosodik: „*kezdetben vala az beszíd, es az beszíd az istennél vala, es isten vala az beszíd.*”. A Biblia szövegét magyarítók jobbra mindig visszatértek a *Kezdetben volt az Ige* értelmezéshez. A János evangéliumának eredeti görög szövegében olvasható *logosz* szó, amely latinul *verbumot*, azaz 'igét' és *ratiót*, azaz 'értelmet, bölcsességet' is jelent, így is hangozhatnék magyarul János első gondolata: „*kezdetben volt az értelem.*”.

Csak a gondolkodó, csak az értelemmel bíró ember képes nyelvet létrehozni. Ez az egyik jellemzője, ami kiemeli az állatvilágból. A homo erectus, a kiegyenesedett

embertípus – a tudósok szerint – már képes volt nyelvet alkotni. Az agytérfogató növekedése, a garatüreg kiöblösödése, a gégefő mint a beszédképzésben fontos szerepet játszó szerv kialakulása járult hozzá ahhoz, hogy ősi jelzések, artikulálatlan kiáltások, hangadások artikulált hangsorokká, beszéddé álljanak össze. Ma nagyjából 5000-re teszik a beszélt nyelvek számát, de kutatók bizonyították, hogy korábban több tízezer is lehetett a Földön kommunikációs eszközként használt nyelvek száma. Érdekesség, hogy a világhálón mindebből csupán 2000 van jelen, hiszen vannak olyan természeti népek, a természettel szorosabb kapcsolatban élő kultúrák, melyek nem használják kommunikációs eszközként az internetet.

Az emberi nyelv eredetére kétféle magyarázat létezik a nyelvtudományban. A monogenetikus elmélet szerint minden nyelv egyetlen ősnyelvre vezethető vissza, az eltérő nyelvi rendszerek a különélő, különfejlődő népek sajátjai. A poligenezis szerint egy időben a Föld több pontján is hozott létre az ember nyelvi rendszert, ezek nyomai láthatók a mai nyelvcsaládokban. A Biblia bábeli története az elsőt példázza.

Kíváncsian fürkészem, hogy a Biblia milyen tudást tár elénk a nyelv értelmezését illetően. A nyelv eredetmagyarázatáról, a szóalkotás első mozzanatairól Mózes 1. könyvének 2. részében a 19–20. versében olvashatunk: „19. Mert mikor az Úr Isten formálta volna a földből a mezei vadakat, és az égen repdeső minden állatokat, és Ádámmal vitte volna, hogy látná minémű névvel nevezze minden állatokat: mert valaminémű nevet adott Ádám minden állatnak, az annak neve.

20. És mikor Ádám minden barmoknak, égi madaraknak és minden mezei vadaknak neveket adott volna: Ádámmal nem talált vala hasonló segítőt.”

Tulajdonképpen akkor tudunk valamit, ha meg tudjuk nevezni. Megismerésünknek, ismeretszerzésünknek fontos velejárója a nyelv, segítségével tanuljuk meg a bennünket körülvevő világot értelmezni.

Pál apostol a korinthusi gyülekezethez írt 1. levelében szól a nyelv és az értelem viszonyáról (14. rész, 8–11. vers): „8. Ha a trombita bizonytalan hangot ad, kicsoda készül a harcra? 9. Így van veletek is, amikor nyelveken szóltok. Ha nem beszéltek értelmesen, mi módon értik meg azt, amit mondani akartok? Csak a levegőbe fogtok beszélni. 10. Ki tudja, hány különféle nyelv van a világon? És közülök egy sincs értelem nélkül.”

Költőink mint anyát, mint személyes jóbarátot, mint a szerelem tárgyát szólítják meg anyanyelvünket. Gömöri Jenő Tamás szerelmi szonettet ír a magyar nyelvhez:

„Föld vagy, melyből csudás növények nőnek,

Fény, melyből világosság s élet éled,

Örökzöld fa: világ a terebélyed,

Vére vagy Múltak, Jelennek, Jövőnek.

Anyánk vagy, Nyelvem, ki áld, őriz, szeret,

Lelket melenget, ízesít kenyeret.

Éleszti és táplálja minden tettünk!”

Egy másik költőnk hangszerként tekint a magyar nyelvre:

„Köszönöm, édes anyanyelvem,

Te gyönyörű, egyetlenegy,

Hogy nekem adtad hangjaid zenéjét,

S megengedted, hogy szívem dobogását

Magyarul muzsikáljam:

Hogy hangszer lettél szent érzéseimben:

Áhítatomban búgó orgona,

Búbánatomban búgó hegedű,

S hogy könnyebb lelkem halk fuvalmait

A te tilinkód zendítette dalba.” (Sajó Sándor)

Micsoda szívből jövő, gyönyörű vallomások!

A nyelv nem egyszerűen eszköz, nem csupán valamiféle elvont jelrendszer, melynek elemei és az elemeket összekötő szabályok jól leírhatók, vannak olyan tartományai, amelyek nem a nyelvtudomány számára világosodnak meg. A nyelv szimbólum, szimbóluma egy népnek, egy nemzetnek, egy kulturális közösségnek.

„Ó, nyelv, örök hazám” – sóhajt fel Vészi Endre költő. Ne feledjétek, hogy ezt a külföldi gondolkodóktól is dicsért, ősi erővel bíró szimbólumrendszernek nevezett anyanyelvünket nemcsak a mai Magyarország határai között beszélik. A Felvidék palóc magyarjainak ékes csengésű szavai, a Romániához csatolt területek mezőszéki, székely, csángó beszélői, a Délvidék és a Kárpátalja ősi magyar nyelvét beszélő emberek, sőt Ausztria ma már csak néhány falvában élő felsőőri magyarok és a világ bármely részén élő szórványmagyarok, mindannyian a magyar nyelvet tekintik édes anyanyelvüknek. Ezt a szép szóösszetételt: *édes anyanyelvünk*, Lőrincze Lajos, a jól ismert egykori nyelvemlékvédő így magyarázza: *„mélységesen igaz és találó az édes jelző, még akkor is, ha a nyelvtudománynak az édes anyanyelv kifejezés eredetéről való véleménye nem igazolja pontosan, betű szerint mai tudásunkat, tudatunkat, érzésünket. Az az igazság ugyanis, hogy eredetileg nem édes anyanyelv-ről, (hanem) édesanyai nyelvről, azaz: az édesanya nyelvéről írtak és beszéltek. Az édes tehát szorosabban nem a nyelv, hanem az anya jelzője volt. De ez mit sem változtat a lélek igazságán, azon, hogy anyánk nyelve, édesanyánk nyelve, édes anyanyelvünk is. Így mondták, írták már a múlt században is.”*

Olyan nyelv ez, melynek múzeuma is van, páratlan dolog ez. A magyar nyelv tárgyi és művelődéstörténeti emlékeit megőrző és továbbhagyományozó múzeum a magyar nyelv alakulásának, fejlődési folyamatának bemutatására vállalkozik, a korabeli tárgyi emlékek, hangfelvételek, különféle írásművek, illetve a mai nyelvformát őrző emlékek Kazinczy Ferenc egykori széphalmi birtokán láthatók a kies Zemplénben.

Egy újságíró, amikor A magyar nyelv nagyszótárának megjelenéséről tudósított, „a nyelv fenséges nemzeti múzeumának” nevezte ezt az adattárat. De adattár-e ez csupán? Ebben a 18 kötetesre tervezett hatalmas munkában, (a 18. kötet 2031-re várható) benne foglaltatik a magyar nyelv szellemi kincse, csakúgy, mint más szótárunkban, értelmező szótárainkban, a tájszótárainkban, a nyelv történetét feldolgozó, szavaink eredetét fürkésző történeti-etimológiai jellegű szótárainkban.

S vajon különb-e egyik nyelv a másiknál? Válaszunk egyértelmű: nem. Amely nyelvnek beszélője van, annak a nyelvnek lelke is van. Nyelvek között nincs szebb vagy jobb, nincs különbség használati értékükben sem. A legtöbbször az emberek saját anyanyelvüket tartják azonban a legszebbnek, attitűdjük, viszonyulásuk meghatározója alapvetően identitástudatuk, nemzetéhez, kultúrához tartozásuk.

A magyar nyelvnek már az életrajzát is megírták, mint egy élő létezőét. Balassa Józsefnek, a XX. század eleji nyelvésznek a regényes életrajza, melynek főszereplője a magyar nyelv, kedvelt olvasmánya volt a korabeli olvasóközönségnek. Csakúgy, mint egy személy biográfiájában, úgy ebben az életrajzi regényben is hírt kapunk a főhős születéséről, fejlődéséről, alakulásáról, változásáról, költözéseiről, egész élettörténetéről. Halálát 1937-ben nyilván Balassa József sem, s reméljük, mi és utódaink sem fogják regisztrálni. Annyiban sajátos életrajz ez, hogy nemzedékeken át írható tovább, s reméljük, nem lesz sohasem megírva a befejezése. Ahhoz, hogy ebben reménykedhessünk, s ezt a biztos jövőt megjósolhassuk, mindannyiunknak feladata törődni vele, ápolni, védeni, mint minden hozzátartozónkkal tesszük. Örököltük mi is hozzánk tartozó anyanyelvünket.

Mi mindannyian, akik ezt a több száz, sőt több ezer éves kultúrát, s ezzel együtt nyelvünket kaptuk örököltől, fölemelt fővel őrizzük és adjuk át utódainknak, mint ahogy az érdekes szófejtéseiről is ismert Kiss Dénes költő, író látja: a *föl a fejjel* biztatás azt is jelenti, hogy tartsuk önérzetesen, méltón büszkén főnket, fejünket, ha meg akarunk maradni ezen a világon. S nyelvünket kultúránkhöz tartozóként, így, büszkén, de féltőn, óvón használjuk!